

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه علم و صنعت ایران

دانشکده معماری و شهرسازی

گروه شهرسازی

بررسی جایگاه فضاهای فرهنگی هنری در

برنامه‌ریزی شهری تهران

نمونه موردی:

ناحیه سه، منطقه پنج تهران

پایان‌نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته

شهرسازی-برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای

توسط:

مهدی صباغی

استاد راهنما:

دکتر اسماعیل شیعه

زمستان ۱۳۸۱

تقدیم به پدر

به

دستهایش

و مادر

به

نگرانی نگاهش

با سپاس فراوان از زحمات بی دریغ و راهنمایی های ارزنده جناب آقای دکتر اسماعیل شیعه که در این سالها و سالهایی که از پی می آیند، همواره راهگشا بوده و خواهد بود و همچنین قدردانی از مهندس جلال معصوم و مهندس علی رضا آریافر که نگارش این پایان نامه را مدیون همراهی ایشان هستم .

چکیده

پژوهش حاضر که به بررسی جایگاه فضاهای فرهنگی در برنامه ریزی شهری تهران میپردازد به این منظور تدوین گشته که وضعیت شهر تهران به لحاظ فضاهای فرهنگی را بررسی نموده مشکلات و کمبودها را در صورت وجود شناسایی کرده و راهکارهایی جهت رسیدن به وضعیت مطلوب ارائه نماید.

بدین منظور در مرحله مطالعات پایه و مبانی نظری از روش مطالعات اسنادی و در مرحله بررسی و شناخت نمونه موردی علاوه بر مطالعات اسنادی و استفاده از آمار موجود، به منظور به روز نمودن اطلاعات، از طریق مراجعه به سازمان های ذیربط و انجام مصاحبه و همچنین استفاده از مطالعات میدانی، اطلاعات مورد نیاز جمع آوری گردید.

پژوهش حاضر در قالب شش فصل ارائه گردیده است. در فصل اول که شامل مقدمه است، به طرح مساله، ضرورت و اهمیت موضوع، هدف پژوهش و روش تحقیق پرداخته شده است. بررسی مبانی نظری عنوان فصل دوم می باشد. در این فصل به ارائه تعاریف مربوطه، شناخت برنامه ریزی فرهنگی و سابقه آن و مطالبی پیرامون اقتصاد فرهنگ و هنر پرداخته شده است. در این فصل ضمن طرح نظریات شهرسازی در مورد موضوع مورد تحقیق، فضاهای فرهنگی مورد مطالعه در این پژوهش نیز معرفی گردیده است. در فصل سوم با عنوان بررسی و تحلیل برنامه های توسعه بخش فرهنگ و هنر، ضمن بررسی نظام سیاستگذاری و برنامه ریزی فرهنگی، با کنکاش در محتوای برنامه های توسعه، مشکلات مربوط به نظام تصمیم گیری و همچنین مشکلات مربوط به روند اجرای برنامه های فرهنگی مورد بررسی و تحلیل قرار می گیرد. در فصل چهارم، شهر تهران به لحاظ برخورداری از فضاهای فرهنگی مورد مطالعه قرار گرفته و در فصل پنجم ضرورت های مربوط به ایجاد و یا گسترش فضاهای فرهنگی در شهر تهران ارائه می گردد. به منظور ارزیابی دقیق تر موضوع مورد تحقیق، در فصل ششم، به بررسی و مطالعه نمونه موردی - که پس از بررسی های اولیه ناحیه سه منطقه پنج تهران تعیین گردید - پرداخته می شود. در این فصل پس از انجام مطالعات اجتماعی در سطح منطقه پنج و ناحیه سه و بررسی این ناحیه از نظر برخورداری از فضاهای فرهنگی، و با توجه به نتایج حاصل از مطالعه حاضر، راهکارهای تبدیل ناحیه سه به قطب فرهنگی منطقه پنج، با استفاده از روش برنامه ریزی راهبردی (strategic planning) و تکنیک SWOT، ارائه شده است.

فهرست مطالب

۱- مقدمه.....	۱
۱-۱ - شرح مسئله.....	۲
۲-۱ - ضرورت و اهمیت.....	۳
۳-۱ - هدف.....	۵
۴-۱ - روش تحقیق.....	۶
۲- بررسی مبانی نظری.....	۷
۱-۲- تعاریف.....	۷
۱-۱-۲ - تعریف فرهنگ.....	۷
۲-۱-۲ - تعریف حوزه‌های فرهنگ.....	۸
۳-۱-۲ - تعریف فعالیتها و فضاهاى فرهنگى.....	۹
۱-۳-۱-۲ - تعریف اوقات فراغت.....	۹
۲-۳-۱-۲ - گونه بندى یا دسته بندى فعالیتهاى فراغت.....	۱۰
۳-۳-۱-۲ - جایگاه فعالیتهاى فرهنگى در نظام عمومى گذران فراغت.....	۱۱
۴-۱-۲ - تعریف برنامه‌ریزى.....	۱۲
۵-۱-۲ - تعریف برنامه‌ریزى شهرى.....	۱۲
۲-۲ - برنامه‌ریزى فرهنگى.....	۱۵
۱-۲-۲ - عوامل مؤثر بر برنامه‌ریزى فرهنگى.....	۱۵
۲-۲-۲ - محدودیتهاى برنامه‌ریزى فرهنگى.....	۱۷
۳-۲ - انواع برنامه‌ریزى فرهنگى.....	۱۹
۱-۳-۲ - برنامه‌ریزى تخیلى.....	۱۹
۲-۳-۲ - برنامه‌ریزى واقع بینانه.....	۲۰
۳-۳-۲ - برنامه‌ریزى راهبردى.....	۲۰
۴-۳-۲ - برنامه‌ریزى دموکراتیک.....	۲۱
۴-۲ - بررسى سابقه برنامه‌ریزى فرهنگى.....	۲۲
۱-۴-۲ - سابقه برنامه‌ریزى فرهنگى در جهان.....	۲۲
۲-۴-۲ - سابقه برنامه‌ریزى فرهنگى در آسیا.....	۲۲
۳-۴-۲ - سابقه برنامه‌ریزى فرهنگى در ایران.....	۲۲
۵-۴-۲ - اقتصاد فرهنگ و هنر.....	۲۷

- ۲۷-۱-۵-۲- اهمیت و پیشینه اقتصاد فرهنگ و هنر.....
- ۲۸-۲-۵-۲- جایگاه بخش فرهنگ و هنر در اقتصاد ملی.....
- ۲۹-۳-۵-۲- سه نکته مهم اقتصادی در مورد محصولات فرهنگی هنری.....
- ۳۰-۱-۳-۵-۲- وابستگی شدید افزایش سطح مصرف محصولات فرهنگی و هنری به سطح درآمد فرد.....
- ۳۱-۲-۳-۵-۲- زمان بر بودن مصرف محصولات فرهنگی و هنری.....
- ۳۱-۳-۳-۵-۲- عادت پذیری در مصرف محصولات فرهنگی و هنری.....
- ۳۲-۱-۴-۵-۲- فایده‌های حاشی.....
- ۳۲-۲-۴-۵-۲- تقاضای آپشن (Option demand).....
- ۳۳-۳-۴-۵-۲- اعتبار یا وجه ملی.....
- ۳۳-۴-۴-۵-۲- ریسک و عدم اطمینان.....
- ۳۴-۵-۴-۵-۲- ایجاد برابری.....
- ۳۴-۵-۵-۲- نتیجه گیری.....
- ۳۶-۶-۲- مروری بر نظریات شهر سازان در مورد موضوع مورد تحقیق.....
- ۳۹-۷-۲- فضاهای فرهنگی و هنری مورد مطالعه در این پژوهش.....
- ۳۹-۱-۷-۲- فرهنگسرا.....
- ۳۹-۲-۷-۲- کتابخانه‌های عمومی.....
- ۴۰-۳-۷-۲- موزه.....
- ۴۰-۴-۷-۲- سینما.....
- ۴۰-۵-۷-۲- سالن نمایش (تئاتر).....
- ۴۱-۶-۷-۲- خانه فرهنگ.....
- ۴۱-۷-۷-۲- نگارخانه.....
- ۳- بررسی و تحلیل برنامه‌های توسعه بخش فرهنگ و هنر.....**
- ۴۲-۱-۳- مقدمه، اهداف، روش کار.....
- ۴۴-۲-۳- بررسی نظام سیاستگذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی.....
- ۴۵-۳-۳- بررسی محتوای برنامه‌های توسعه در ارتباط با ساختار فعالیتی - کالبدی بخش فرهنگی.....
- ۴۵-۱-۳-۳- بررسی مشکلات مطروحه در برنامه‌های توسعه ملی در ارتباط با بخش فرهنگ.....
- ۴۶-۲-۱-۳-۳- بررسی اهداف و راهبردهای مطروحه بخش فرهنگی در برنامه‌های توسعه.....
- ۴۸-۲-۳-۳- بررسی محتوای برنامه‌های توسعه در سطح شهر تهران.....
- ۴۹-۱-۲-۳-۳- طرح جامع تهران (۱۳۴۷).....
- ۵۰-۲-۳-۳- برنامه ساماندهی تهران ۱۳۷۰.....
- ۵۱-۳-۲-۳-۳- برنامه استراتژیک تهران ۱۳۸۰.....
- ۵۴-۴-۳- تحلیل مشکلات نظام تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی فعالیتها و فضاهای فرهنگی.....
- ۵۴-۱-۴-۳- مشکلات مربوط به تولید برنامه و روند کار برنامه ریزی فضاها و فعالیت‌های فرهنگی شهر تهران.....
- ۵۴-۱-۱-۴-۳- فقدان ارتباط میان سطوح کلان (ملی) و خرد (محلی) برنامه‌ریزی و سیاستگذاری.....
- ۵۵-۲-۱-۴-۳- تعدد نهاد‌های تصمیم‌گیرنده و مدیریت فضاهای فرهنگی.....
- ۵۵-۳-۱-۴-۳- اهم در وظایف و عملکرد عاملین تصمیم‌گیری.....

- ۳-۱-۱-۱ - کسود اطلاعات پایه و داده‌های مورد نیاز برنامه‌ریزی..... ۵۵
- ۳-۱-۱-۲ - مشکلات مربوط به روند اجرای برنامه‌های فرهنگی..... ۵۶
- ۳-۱-۲-۱ - عدم انسجام دستگاه‌های اجرایی..... ۵۶
- ۳-۱-۲-۲ - فقدان سازمان و تشکیلات اجرایی کارا و مقتدر..... ۵۶
- ۳-۱-۲-۳ - نبودیت منابع مالی و اعتباری..... ۵۶
- ۳-۱-۲-۴ - نارسایی نظام کنترل و ارزیابی در اجرای برنامه‌ها..... ۵۶

۴- بررسی و مطالعه شهر تهران از نظر فضاهای فرهنگی..... ۵۷

- ۴-۱-۱- تاریخچه رشد و گسترش شهر تهران..... ۵۷
- ۴-۱-۲- تاریخ تحول جمعیت در شهر تهران..... ۵۸
- ۴-۱-۳- سیر تحولات تهران از نظر فضاهای فرهنگی هنری..... ۶۰
- ۴-۱-۳-۱ - دوره اول (۱۳۰۰-۱۲۰۰ ه. ش)..... ۶۰
- ۴-۱-۳-۲ - دوره دوم (۱۳۵۷-۱۳۰۰ ه. ش)..... ۶۲
- ۴-۱-۳-۳ - دوره سوم..... ۶۲
- ۴-۱-۴- انواع فضاهای فرهنگی در شهر تهران..... ۶۴
- ۴-۱-۴-۱ - فرهنگسرا..... ۶۴
- ۴-۱-۴-۲ - تاریخچه تاسیس فرهنگسرا در شهر تهران:..... ۶۴
- ۴-۱-۴-۳ - توزیع فضایی فرهنگسراها در شهر تهران..... ۶۵
- ۴-۱-۴-۴ - کتابخانه‌های عمومی..... ۶۶
- ۴-۱-۴-۵ - تاریخچه شکل‌گیری کتابخانه عمومی در شهر تهران..... ۶۶
- ۴-۱-۴-۶ - انواع کتابخانه‌های شهری..... ۶۶
- ۴-۱-۴-۷ - توزیع فضایی کتابخانه‌های شهر تهران..... ۶۷
- ۴-۱-۴-۸ - موزه..... ۶۷
- ۴-۱-۴-۹ - تاریخچه تاسیس موزه در شهر تهران..... ۶۷

۵- ضرورت‌های مربوط به ایجاد و گسترش فضاهای فرهنگی هنری در تهران..... ۶۹

- ۵-۱- تفاوت فاحش شاخصهای فرهنگی ایران با کشورهای توسعه یافته..... ۶۹
- ۵-۲- نظر خواهی از مسئولین فرهنگی در شهر تهران..... ۷۱
- ۵-۳- نقش فضاهای فرهنگی در کاهش مشکلات اجتماعی شهر..... ۷۲
- ۵-۴- توجه به جوانان به عنوان مخاطبین اصلی فضاهای فرهنگی - هنری..... ۷۴
- ۵-۵- نظر سنجی از ۳۰۰ جوان شهر تهران..... ۷۷
- ۵-۶- نتیجه‌گیری..... ۸۰

۸۳.....	۶- بررسی و مطالعه نمونه موردی.....
۸۴.....	۶-۱- علت انتخاب نمونه.....
۸۴.....	۶-۱-۱- کمیود فضاهای فرهنگی در منطقه ۵ شهر تهران.....
۸۴.....	۶-۱-۲- جمعیت مهاجر ساکن در منطقه.....
۸۵.....	۶-۱-۳- فاصله نسبتاً زیاد نمونه مورد مطالعه با مراکز فرهنگی در سطح شهر تهران.....
۸۶.....	۶-۱-۴- عملکرد خوابگاهی منطقه ۵.....
۸۷.....	۶-۲- مطالعات اجتماعی منطقه ۵ تهران.....
۸۷.....	۶-۲-۱- موقعیت جغرافیای منطقه ۵.....
۸۷.....	۶-۲-۲- سیمای جمعیتی منطقه ۵ شهر تهران.....
۸۷.....	۶-۲-۳- بررسی روند تحولات جمعیتی منطقه ۵ شهر تهران.....
۹۲.....	۶-۲-۴- بررسی ساختار سنی جمعیت.....
۹۷.....	۶-۲-۵- بررسی خانوار و ابعاد آن.....
۹۹.....	۶-۲-۶- بررسی مهاجرت.....
۱۰۲.....	۶-۳- مطالعات اجتماعی ناحیه ۲.....
۱۰۲.....	۶-۳-۱- موقعیت جغرافیایی ناحیه ۲.....
۱۰۲.....	۶-۳-۲- تحولات کالبدی ناحیه ۲.....
۱۰۴.....	۶-۳-۳- سیمای جمعیتی ناحیه ۲.....
۱۰۵.....	۶-۳-۴- سطوح کاربری زمین در ناحیه ۲.....
۱۰۸.....	۶-۴- بررسی وضعیت ناحیه ۲ از نظر فضاهای فرهنگی هنری.....
۱۰۹.....	۶-۴-۱- میزان کمیود فضاهای فرهنگی هنری در سطح ناحیه ۲.....
۱۱۲.....	۶-۵- جمع بندی.....
۱۱۳.....	۶-۶- پیشنهادات.....
۱۱۴.....	۶-۶-۱- فرآیند برنامه ریزی راهبردی (استراتژیک).....
۱۱۶.....	۶-۶-۲- بررسی نظام محله بندی.....
۱۱۶.....	۶-۶-۳- بررسی نظام محله بندی در ناحیه ۲ منطقه ۵.....
۱۲۲.....	بررسی شرایط استراتژیک ناحیه ۲.....

۱- مقدمه:

توسعه فرهنگی اصطلاحی است که در سالهای اخیر متداول، اما مباحث آن از سه دهه پیش مطرح شده است. با طرح مسئله سیاست و توسعه فرهنگی در سطح جهانی، مسئولیت و نقش دولت در حوزه فرهنگ مورد بررسی و تاکید قرار گرفت.

طراحان موضوع که در سازمان یونسکو گرد آمده بودند بر همگانی کردن فرهنگ به وسیله دولتها تاکید نهادند تا از این طریق از محبوس ماندن فرهنگ در محدوده نخبگان جلوگیری شود و فرصتهای لازم برای مشارکت فعال مردم در زندگی فرهنگی فراهم گردد.

مفهوم برنامه‌ریزی فرهنگی نیز از جمله مفاهیم جهانی است که از حدود چند دهه قبل در کشورهای جهان مورد توجه قرار گرفته است. نگاه به فرهنگ به عنوان یکی از زمینه‌های اصلی توسعه و امکان مدیریت فرهنگی برای تغییر در عناصر فرهنگی و دستیابی به اهداف از پیش تعیین شده و توجه به نقش دولتها در برنامه‌ریزی فرهنگی، بستر مناسبی برای شکل‌گیری مفهوم برنامه‌ریزی و سیاستگذاری فرهنگی، به وجود آورده است.

برنامه‌ریزی فرهنگی نوعی توافق رسمی و اتفاق نظر مسئولان و متصدیان امور در تشخیص، تعیین و تدوین اهداف و راهبردهای لازم و ضروری در توسعه فرهنگی می‌باشد و راهنما و دستورالعملی برای مدیران اجرایی و دستگاههای فرهنگی است. پرواضح است که کارایی برنامه‌ریزی فرهنگی زمانی است که به زبان برنامه و در قالب برنامه‌های فرهنگی به اهداف میانی، کمی و راهبردهای اجرایی تبدیل شود.

پژوهش حاضر که به بررسی جایگاه فضاهای فرهنگی در برنامه‌ریزی شهری تهران می‌پردازد به این منظور تدوین گشته که وضعیت شهر تهران به لحاظ فضاهای فرهنگی را بررسی نموده، مشکلات و کمبودها را در صورت وجود شناسایی کرده و راهکارهایی جهت رسیدن به وضعیت مطلوب ارائه نماید.

۱-۱ - طرح مسئله:

در تاریخ بشر، هیچگاه به مانند امروز، برنامه‌ریزی اهمیت نداشته است. برنامه‌ریزی شهری یکی از سطوح برنامه‌ریزی است که می‌توان آن را هنر شکل دادن و هدایت و رشد طبیعی شهر دانست، امری که به موجب آن ساختمانها و محیط‌های گوناگون ایجاد می‌شود تا پاسخگوی نیازهای مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و غیره باشد و شرایط مطلوبتری را برای زندگی طبقه ثروتمند و فقیر از نظر کار، استراحت و تفریح فراهم آورد و موجب بهبود زندگی اقتصادی و اجتماعی اکثریت افراد جامعه شود. اگر چه در زمانهای مختلف، به منظور تامین شرایط زندگی در جنبه‌های گوناگون، تلاشهایی صورت گرفته است، لیکن بدلیل رشد فزاینده جمعیت شهرها و کلان شهرها و گسترش بی برنامه و نامنظم فضای شهری، در رفع کلیه مسائل و مشکلات شهری، موثر نبوده است. از جمله این مشکلات می‌توان به فقدان خدمات روزمره و کمبود تسهیلات فرهنگی مورد نیاز شهروندان اشاره کرد.

برنامه ریزی فرهنگی به عنوان یکی از زیربخشهای برنامه‌ریزی شهری. تامین کننده نیازهای فرهنگی ساکنان مناطق شهری به شمار می‌رود و فرایندی است که اوقات فراقت افراد را به فضا و مکان در برگیرنده فعالیت‌های فرهنگی پیوند می دهد. این برنامه‌ریزی هنر و علمی مرکب از اطلاعات و تکنیک های برنامه ریزی شهری و علوم اجتماعی برای توسعه زیر سیستم فرهنگی منطبق با نیازهای ساکنین است.

برنامه‌ریزی فرهنگی در برنامه‌ریزی شهری بسیاری از کشورهای پیشرفته جایگاه مهمی یافته است که راهکارهای اساسی آن ایجاد توازن پایدار و سازگار میان منابع محدود و نیازهای فرهنگی شهروندان است. در کشور ما بدلیل وجود عواملی چون ضعف مدیریت فرهنگی، وجود دستگاههای موازی فرهنگی، بخشی دیدن فرهنگ در برنامه های توسعه و غیره، امر توسعه فضاهای فرهنگی در قالب نظام جامع برنامه ریزی، مورد غفلت و کم توجهی قرار گرفته است که در صورت ادامه این

روندها، انسجام اجتماعی در شهرها متزلزل شده و مسائل و مشکلات اجتماعی ناشی از عدم گذران اوقات فراغت مطلوب و مورد نیاز شهروندان، دوچندان می گردد.

از سوی دیگر با توجه به اینکه توسعه و استقرار فضاهای فرهنگی در شهرها، براساس نیاز سنجی واقعی ساکنان مناطق مختلف شهر صورت نگرفته است و به توزیع نامتعادل مراکز فرهنگی و عدم دسترسی مناسب کلیه شهروندان در بهره‌گیری از امکانات فرهنگی منجر شده، لذا ضرورت بررسی موضوع از دو جنبه اهمیت می‌یابد.

نخست آنکه بی‌توجهی به برنامه ریزی فرهنگی در شهرها چه عواقبی در برداشته و دوم آنکه با توجه به شرایط کنونی، چه روشی می‌تواند برای برنامه‌ریزی و توسعه مطلوب فضاهای فرهنگی مناسب باشد.

مسئله اصلی که این پژوهش قصد دارد پاسخی برای آن بیابد این است که: آیا برای شهر تهران، برنامه ریزی فرهنگی منسجمی با توجه به نیازها و متناسب با فرهنگ، جمعیت و ساختار آن - و همچنین با توجه به تحولات اجتماعی عظیمی که به خصوص در دهه‌های اخیر در شهر تهران به وجود آمده صورت پذیرفته است یا خیر؟

برای پاسخ دادن به این پرسش اساسی، سوالات دیگری مطرح می‌شوند که عبارتند از:

- آیا در شهر تهران فضاهای کافی برای فعالیتهای فرهنگی وجود دارد؟
- آیا توزیع فضاهای فرهنگی هنری در سطح شهر تهران به درستی صورت گرفته است؟
- ویژگیهای برنامه‌ریزی فرهنگی مطلوب برای شهر تهران کدامند؟

۲-۱ - ضرورت و اهمیت

«تمدن، نیازمند فرهنگ است، زیرا تمدنی می‌تواند پایدار و سازنده باشد که استوار بر فرهنگ آن ملت باشد. به عبارت دیگر تمدن باید پشتوانه‌ای از فرهنگ ملی داشته باشد تا پایدار و سازگار

با طبع آن ملت شود. فرهنگ سازنده تمدن است اما تمدن تنها می‌تواند جلوه‌گر فرهنگ باشد نه سازنده، آن»^۱

بیش از نصف جمعیت ایران و مآلا شهر تهران را جوانان کمتر از ۲۵ سال تشکیل می‌دهند. این جوانان علاوه بر دارا بودن اکثریت، به دلیل روحیه حساس و پرامیدشان و به دلیل قدرت خلاقه‌ای که دارا هستند، در پیشرفت هر جامعه بزرگترین نقش را برعهده دارند و از آن جهت که نمی‌توانند خود را با فرهنگ قدیم و یا جدید به طور کامل وفق دهند، در بین این دو فرهنگ زمینه جدید و گسترده‌ای را جست و جو می‌کنند تا به طرق مختلف افکار و ارزشهای خود را عملی کنند. بنابراین با توجه به این ویژگی، مسئله فرهنگ و توسعه فرهنگی امری نیست که بتوان آن را به حال خود رها و از آن غفلت کرد. در این راه سیاست سالم و اندیشیده‌ای مورد نیاز است که مسیر تداوم فرهنگی را هموار ساخته و باروری آن را تضمین نماید. به ویژه جامعه‌ای مثل ایران که در جهت توسعه گام برمی‌دارد، و توسعه فرهنگی نیز در آن همگام با دیگر ابعاد توسعه ملی مطرح می‌گردد، و در حقیقت اگر چه توسعه فرهنگی بر شرایط اقتصادی و اجتماعی متکی است، باید آن را یکی از عوامل اصل توسعه و پیشرفت عمومی کشور دانست، زیرا علاوه بر تعیین و اثبات هویت ملی، موجبات شرکت دادن تعداد بیشتری از افراد جامعه را در زندگی اجتماعی فراهم می‌سازد.

از طرفی با توجه به دگرگونی و تحولات اجتماعی ایران، لازم است که تصمیمات و سیاستهای فرهنگی به نحوی اتخاذ شوند که نه تنها در مورد عوارض اجتماعی و فرهنگی ناشی از توسعه. بلکه در مورد حفظ، تقویت و اشاعه عناصر اصیل میراث فرهنگی تدابیر لازم را در برداشته باشد و همچنین چگونگی پیوند پدیده‌های نوین فرهنگی با فرهنگ ملی مورد پژوهش و بررسی قرار گیرد.

از سوی دیگر آسیب‌ها و ناهنجاریهای اجتماعی (آنومی)، که سرخوردگی، یاس، ناامیدی، بی

---

^۱ علیقلی، محمودی بختیاری، زمینه فرهنگ و تمدن ایران، شرکت افست، ۱۳۵۸، ص ۴۴

تفاوتی و خستگی را در جامعه به همراه دارد، موجب تضعیف هویت فرهنگی می‌شود. اعتیاد، بیکاری، طلاق، فقر، تکدی‌گری، فساد، حاشیه‌نشینی خودکشی، بزهکاری و سایر آنومی‌های اجتماعی منجر به خود باختگی جامعه در برابر جهان‌گرایی فرهنگی، استحاله از درون با حفظ ظواهر می‌شود که از این مهم به اندلیزه شدن فرهنگی ملی یاد می‌شود.^۱ یعنی حفظ پوسته فرهنگی ملی و خالی شدن آن از محتوا به گونه‌ای که جامعه کم کم به سوی مصرف‌گرایی، مواد مخدر، الکلیسم، موسیقی‌های غربی، تجمل‌گرایی، تظاهر، راحت‌طلبی، مدگرایی، دنیا‌طلبی، و پوچگرایی روی می‌آورد.

فضاهای فرهنگی - هنری به عنوان یکی از عوامل هویت بخشی به افراد جامعه می‌تواند میزان آسیب‌ها و ناهنجاریهای اجتماعی را کاهش داده و یا کنترل نماید.

بنابراین توجه به فضاهای فرهنگی به عنوان بستری مناسب جهت فعالیتهای فرهنگی و ارتقای سطح آگاهی عمومی و مشارکت عموم افراد در این گونه فعالیتها برای تمام جوامع به خصوص کشورمان ایران و کلانشهری به نام تهران ضروری به نظر می‌رسد.

۳-۱ - هدف

این پایان نامه به منظور دستیابی به اهداف زیر تعیین و مورد تحقیق و بررسی قرار می‌گیرد.

الف - بررسی وضع موجود شهر تهران به لحاظ فضاهای فرهنگی و دستیابی به الگوی مطلوب برنامه‌ریزی فضای فرهنگی شهری در نظام برنامه‌ریزی.

ب - دستیابی به راهکارهایی برای توزیع مناسب فضاهای فرهنگی در شهر تهران

ج - دستیابی به رهیافتهای بهینه نمودن ساختار برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و اداره فضاهای

فرهنگی.

د - ارائه الگوی مطلوب شهری به لحاظ فضاهای فرهنگی (نمونه مورد مطالعه)

۴-۱ - روش تحقیق:

الف- در مرحله مطالعات پایه و مبانی نظری، از روش مطالعات اسنادی با استفاده از منابع زیر بررسیهای لازم صورت گرفته است.

- استفاده متون کتب، نشریات و مقالات داخلی و بعضاً خارجی موجود و قابل دسترسی در

کتابخانه‌ها و مراکز مطالعاتی تخصصی سازمانهای دولتی و خصوصی

- استفاده از متون برنامه‌های مطالعاتی موجود و مرتبط با موضوع مورد بررسی

ب - در مرحله بررسی و شناخت نمونه موردی، علاوه بر مطالعات اسناد استفاده از آمار موجود،

جهت به روز نمودن اطلاعات، به دستگاههای اجرایی ذیربط مراجعه و از طریق مصاحبه و ... و

همچنین بازدید از نمونه مورد مطالعه اطلاعات مورد نیاز جمع آوری گردید.

ج - در مرحله تدوین اهداف و پیشنهادات، از روش استنتاج برای تدوین اهداف از طریق

تحلیل مشکلات و نارسایی‌ها استفاده شد.

فصل دوم

بررسی مبانی نظری

۲ - بررسی مبانی نظری

۲-۱- تعاریف

۲-۱-۱- تعریف فرهنگ

به نظر می‌رسد انسان‌شناسان، در مورد معنای دقیق فرهنگ اختلاف نظر دارند. آنها برای فرهنگ بیش از ۱۶۴ تعریف ارائه کرده‌اند^۱ برخی از این تعاریف شامل همه چیز است. از قانون و مذهب گرفته تا هنر در حالی که برخی دیگر بر جهت‌گیری‌های ارزشی خاص، نظیر فردگرایی یا جمع‌گرایی تاکید می‌کنند.

به هر حال تعریف دقیق فرهنگ بسیار دشوار است. مارگارت مید، دانشمند انسان‌شناس، فرهنگ را الگوی رفتاری مشترک تعریف نموده است^۲ کلود لوی استراس، فرهنگ را نظام‌های معنا و درک مشترک تعریف می‌کند که رفتار مشاهده شده را مورد توجه قرار می‌دهد.^۳

فرانتز قانون (F, Fanon) فرهنگ را مجموعه‌ای از حرکات و روشهایی که از برخورد بشر با طبیعت و با هم نوعش به وجود می‌آید، می‌داند^۴. از میان تعاریف دیگری که برای فرهنگ شده به تعاریف زیر می‌توان اشاره کرد.

- فرهنگ نظم‌ی است برخاسته از «عمل معنی دار» انسان، که ماهیتی ذهنی، غیرابزاری،

مدل و داوطلبانه دارد.^۵

---

^۱ سوزان سی، شتایدر و ژان لویی بارسو - مدیریت در پهنه فرهنگها ترجمه سید محمد اعرابی و داود ایزدی ۱۳۷۹

^۲ همان منبع

^۳ همان منبع

^۴ محمود بختیاری، زمینه فرهنگ و تمدن ایران، ص ۴۲

^۵ علی اصغر کاظمی، بحران جامعه مدرن (تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۷) ص ۴۳

- فرهنگ عبارت از نظام مشترکی از باورها، ارزشها، رسمها، رفتارها و موضوعاتی است که اعضای یک جامعه در تطبیق با جهانشان و در رابطه با یکدیگر به کار می برند و از راه آموزش از نسلی به نسل دیگر انتقال می یابد.^۱
- ماکس وبر: فرهنگ از یک سلسله روشها و زمینهها متاثر است که آن زمینهها و روشها افراد یک جامعه را به هم می پیوندند و در رفتار و کردار و روابط اجتماعی آنها منعکس می شود.^۲
- تیلور: فرهنگ مجموعه ای آمیخته و پیچیده و نظام یافته ای است که از دانستنیها و شناساییها، هنرها، باورها و آیینها، حقوق، آداب و رسوم، منسها، خوبیها و بسیاری چیزها که انسان از جامعه کسب می کند.^۳
- فرهنگ به مجموعه ارزشها و عقاید مردمی که ایده آنها و آرمانهای آنها در ک جهان بینی شکل گرفته است اطلاق می شود.^۴

۲-۱-۲ - تعریف حوزه های فرهنگ:

حوزه فرهنگ به فضایی اطلاق می شود که از لحاظ جغرافیایی محدود است و در آنجا فرهنگ یا پاره فرهنگ شناخته شده ای وجود دارد. حدود حوزه فرهنگ لزوماً با مرزهای سیاسی یا ملی مشخص نمی شود. هر چند که برخی از بزرگترین کشورها مانند چین، هند و ایران هر کدام یک حوزه فرهنگی هستند، با این وصف مواردی وجود دارد که در آن یک نهاد فرهنگی عمده مانند دین یا اقتصاد به یک صورت در دو یا چند جامعه بزرگ حضور دارند مانند دین اسلام در جامعه های اسلامی و نهادهای اقتصادی سرمایه داری در کانادا و آمریکا.^۵

^۱ دانیل بیتس و فردپلاک، انسان شناسی فرهنگی، مترجم: محسن ثلاثی (انتشارات علمی، ۱۳۷۵) ص ۲۷.

^۲ علیقلی محمودی بختیاری، زمینه فرهنگ و تمدن ایران (تهران: شرکت افست ۱۳۵۸) ص ۳۳.

^۳ علیقلی، محمودی بختیاری، زمینه فرهنگ و تمدن ایران (تهران - شرکت افست ۱۳۵۸) ص ۴۰.

^۴ امس - راپاپورت - منشاء فرهنگی مجتمع های زیستی - ترجمه راضیه رضازاده

^۵ یک گهر عبدالحسین، مبانی جامعه شناسی - ۱۳۶۹.

۲-۱-۳ - تعریف فعالیتها و فضاهای فرهنگی:

با توجه به اینکه فعالیت‌های فرهنگی یکی از بهترین و مناسب‌ترین راه‌های پر کردن اوقات فراغت افراد در جامعه به شمار می‌رود، لذا به منظور آشنایی با نقش و اهمیت این فعالیت و فضاهای در برگیرنده این فعالیت‌ها در نظام عمومی گذران فراغت، به تعریف و انواع اوقات فراغت پرداخته می‌شود.

۲-۱-۳-۱ - تعریف اوقات فراغت:

اگر کل حیات انسانی را به سه عرصه اصلی یعنی «کار»، «خواب» و «فراغت» تقسیم نموده و تحول کمی و کیفی آنها در طول تاریخ مورد مطالعه قرار گیرد، می‌توان دریافت که مفهوم فراغت و چگونگی گذران آن، در تمدن و شهرنشینی جدید، ابعادی بسیار وسیع‌تر و عمیق‌تر پیدا کرده است. در واقع «کار» و «فراغت» نقشی برابر در زندگی انسان یافته‌اند. چرا که هر دو به نیازهای اساسی جامعه پاسخ می‌گویند. به همان اندازه که کار تولیدی ارزشمند، برای انسان لازم است، فراغت نیز برای سعادت و شکوفایی انسان ضرورت دارد. اگر چه هر دو به ارضای نیازهای انسانی منجر می‌شود. اما این فراغت است که از اجبار و ضرورت بیرونی آزاد است و به همین دلایل توان عظیم‌تری برای خود شکوفایی و بالندگی انسان دارد. با توجه به معنای وسیع و مفهوم جامع فراغت، می‌توان فراغت را به صورت زیر تعریف نمود:^۱

«گذران فراغت مجموعه فعالیت‌های را در بر می‌گیرد که شخص به میل خود، خواه برای استراحت، خواه برای تفریح، خواه برای گسترش اطلاعات، آموزش شخصی یا مشارکت آزاد اجتماعی و یا بروز خلاقیت، در زمانی فارغ از تعهدات شغلی، خانوادگی و اجتماعی به عهده می‌گیرد»^۲

^۱ ساروخانی - باقر. دایره المعارف - علوم اجتماعی، ۱۳۷۰

^۲ ساروخانی - باقر، دایره المعارف علوم اجتماعی، ۱۳۷۰

۲-۱-۳-۲ - گونه بندی یا دسته بندی فعالیت‌های فراغت

دامنه و نحوه گذران اوقات فراغت هم از نظر اهداف و انگیزه‌ها و هم از نظر زمان، مکان و نوع فعالیت بسیار متنوع و گسترده است. هر یک از انواع و اشکال فراغت، نقش خاصی در زندگی فردی و اجتماعی افراد دارد و نیازمند فضاها، تسهیلات و مدیریت ویژه می‌باشد.

الف - انواع فراغت از نظر نوع فعالیت. از این دیدگاه فراغات را به دو دسته تقسیم می‌کنند. «فراغت فعال و پویا» و «فراغت منفعل یا ایستا». فراغت فعال نوعی از گذران فراغت است که معمولاً با تحرک جسمانی، فعالیت ذهنی و خلاقیت همراه است و فراغت غیرفعال نوعی از گذران فراغت است که معمولاً جنبه ایستا و انفعالی دارد مانند مطالعه ساده و موسیقی گوش کردن، فراغت فعال مانند هنر آفرینی، پژوهش و سیاحت. مستلزم تحرک جسمانی، نوآوری و آفرینش است و محتوای اصلی آن را کار خلاق تشکیل می‌دهد برعکس در فراغت غیرفعال خصلت «پذیرندگی» و «مصرف‌کنندگی» غلبه دارد.

ب - انواع فراغت از نظر مکان فعالیت

فراغت از نظر مکانی به سه بخش عمده تقسیم می‌شود: گذران فراغت در محیط خانه، گذران فراغت در محیط شهر یا روستا، و گذران فراغت در محیطی بزرگتر یعنی عرصه کشور و بین‌الملل. گذران فراغت در واحد مسکونی یا جنبه فردی دارد مثل شنیدن موسیقی و مطالعه یا جنبه گروهی مثل دیدار و گفتگو با دوستان. گذران فراغت در شهر، یا در فضای بسته اتفاق می‌افتد و یا در فضاهای باز. فضاهای بسته، مکانهایی هستند که برای فعالیت‌های مشخص در نظر گرفته شده اند. مثل سینما، تئاتر، نمایشگاه، موزه، کتابخانه و فرهنگسرا. فضاهای باز فعالیت‌هایی مثل رفتن به پارک، قدم زدن. دوچرخه سواری و ... را در بر می‌گیرد.